

LITERATURA BIZANTINĂ ȘI SLAVĂ ÎN VECHEA CULTURĂ ROMÂNEASCĂ

DUMITRU FECIORU și DAN ZAMFIRESCU

Una din principalele trăsături ale personalității științifice multilaterale a marelui savant român Ioan Bogdan a fost interesul statornic, pasiunea sa pentru studiul vechii culturi românești.

În 1891, când apare prima lui lucrare fundamentală, intrată în bibliografia esențială a oricărei istorii a literaturii române vechi, disciplina era la începuturile constituirii ei și nu-și precizase încă nici metodele de cercetare, nici direcțiile în care urma să se îndrepte atenția specialiștilor. Ioan Bogdan avea să contribuie hotărâtor la clarificarea acestor probleme prin considerațiile sale teoretice și programatice și mai ales prin exemplul său personal. Se poate afirma că, alături de Timotei Cipariu și B. P. Hasdeu, Ioan Bogdan a fost fondatorul studiului științific al vechii culturi scrise românești, studiu care va atinge curînd, în sintezele lui Nicolae Iorga, primele sale culmi. Este surprinzător să constați astăzi că, cel puțin pentru perioada cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, înfăptuirile ulterioare merg fără excepție pe drumul deschis de Ioan Bogdan și au la bază publicațiile sale de texte, însoțite de studii introductive, care sînt de fapt întiile monografii capitale asupra tuturor problemelor ridicate de cultura română din această epocă.

Comunicarea de față își propune să rețină, din complexitatea problemelor de cultură veche ridicate și în mare măsură rezolvate de Ioan Bogdan, contribuția sa la cunoașterea modului în care vechea cultură românească a luat cunoștință de valorile create de literaturile sud-dunărene, precum și la dezvoltarea importanței pe care acest proces de difuzare l-a avut nu numai pentru cultura românească, ci și pentru istoria culturii răsăritene îndeobște, conferindu-i celei dintîi o funcție general-răsăriteană.

În lecția de deschidere a primului curs de filologie slavă în România (1891), intitulată *Însemnătatea studiilor slave pentru români* (București, 1894), I. Bogdan, între alte sarcini ale noii discipline pe care o întemeia în cadrul slavisticii internaționale — filologia slavo-română —, stabilea necesitatea ca «mîină în mîină» cu studiul limbilor slave «să meargă studiul, vechii literaturi slave, născută în timpul apostolilor Chiril și Metodiu..., ajunsă la o înaltă dezvoltare în Bulgaria pe timpul țarilor Simeon și Ioan Alexandru și împrumutată de la bulgari de sîrbi, ruși și români. Toate producțiunile acestei literaturi mai mult bizantine decît slavone — căci ele nu sînt în majoritate decît traduceri după originale grecești — erau cunoscute în țările noastre, se copiau și se citeau foarte des, formau, cu un cuvînt, singura hrană intelectuală a oamenilor de carte în perioada cea veche a literaturii noastre. Ele au înrîurit și asupra producțiunilor

originale românești din acele vremuri» (p. 33). Această preocupare de a pune în lumină capacitatea culturii vechi românești în asimilarea realizărilor culturale bizantino-slave și în valorificarea lor originală revine în mai toate lucrările lui Ioan Bogdan. El este preocupat să determine amănunțit ceea ce, în conferința despre *Cultura veche română* (București, 1898), numea «bagajul literar al străbunilor noștri» (p. 77). Astfel, în introducerea la *Vechile cronic moldovenești pînă la Ureche* (București, 1891) ne oferă o magistrală lecție de metodă în analiza amănunțită a «Sbornicului» din 1561 al lui Isaia de la Slatina. Analiza sa este călăuzită de dorința de a afla «în ce constă prin veacul al XV-lea și XVI-lea interesul literar al oamenilor învățați din Moldova» (p. 3). Uimitoare pur și simplu este informația de care dispune asupra tuturor categoriilor de scrieri adunate la un loc, într-o adevărată bibliotecă, de alcătuitorul sbornicului.

Tînărul slavist, care dobîndise o cunoaștere sistematică a tuturor literaturilor slave, după ce pornise de la liceu și din școala ieșeană cu o solidă formație de *clasicist*, se orientează cu aceeași ușurință în scrierile autorilor clasici ai literaturii religioase bizantine — Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Grigore Teologul etc. și într-ale scriitorilor ascetici sau populari. El identifică apocrifele și poate da, pentru oricare din toate aceste scrieri, indicații precise, cu trimiteri la izvoarele grecești din marea colecție Migne¹. În vreme ce, douăzeci de ani mai tîrziu, *bizantinologul* Demostene Russo afirma ritos că «în limbile slave nu găsim traduse decît cele mai joase produse ale literaturii bisericești» (*Elenismul în România*, 1912, reprodus în *Studii istorice greco-române*, tom. II, București, 1939, p. 529) și credea că această situație se continuă și în traducерile românești, tînărul Ioan Bogdan (avea 27 de ani atunci) sesizează dintr-o ochire în «Sbornicul» lui Isaia de la Slatina prezența scrierilor celor mai importanți autori bizantini, arătînd cu aceasta nivelul real al împrumuturilor culturale făcute Bizanțului de români prin intermediul culturii sud-slave.

Dar conținutul sbornicelor slavo-române nu se reduce la literatura religioasă bizantină, ci, așa cum a arătat amănunțit I. Bogdan în conferința citată, el cuprinde o mare varietate de scrieri populare, istorice, juridice. Ioan Bogdan e cel dintîi *cercetător român care are o imagine integrală asupra categoriilor de opere citite de strămoșii noștri* și care emite asupra lor o judecată de ansamblu, ce rămîne valabilă pînă astăzi.

Cea mai prețioasă constatare pe care o formulează și o argumentează în *Vechile cronic moldovenești pînă la Ureche* ni se pare a fi însă aceasta: în copiile slavo-române se întîlnesc — uneori în exemplare unice — aproape toate creațiile literare originale ale culturilor sud-slave. În istoria culturii răsăritene, cărturarii români joacă rolul unor păstrători ai rezultatelor eforturilor culturale ale scriitorilor vechi și traducătorilor din sudul Dunării, și în acest tezaur, fie de scrieri traduse, fie de scrieri originale, se pot găsi astăzi opere care în locurile de baștină au fost de mult risipite de vicisitudinile istoriei. Întinsele lui cunoștințe îi permit să descopere imediat opera rară, neprețuită, în liste întocmite de alții fără bănuiala comorilor pe lîngă care au trecut. Astfel, numai în sbornicul lui Isaia de la Slatina, unul

¹ În această direcție a fost ajutat, într-o anumită măsură, de prietenul său, filologul slavist V. N. Șeepkin de la Moscova. Cf. scrisorile sale către slavistul rus din 29 mai și 21 iulie 1890, expediate din Cracovia (D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. IV, București, 1963, p. 246—253).

din cele mai prețioase manuscrise slave copiate în România, Ioan Bogdan descoperă *unica cronică medievală bulgară* ce se cunoaște în prezent, monument al istoriografiei bulgare vechi ce ar fi rămas pierdut poate pentru totdeauna, dacă nu l-ar fi copiat modestul cărturar moldovean. În același sbornic Bogdan relevă cunoscuta operă a călugărului Hrabr «Despre scriere», opera similară a lui Constantin Kostenetki și o altă scriere «Despre cele 8 părți ale vorbirii», toate constituind «întreaga operă gramaticală veche a sud-slavilor»¹. El identifică fragmente din corespondența patriarhului Eftimie al Tîrnovei cu Nicodim de la Tismana, precum și «cele mai vechi anale sîrbești din toate cîte s-au descoperit pînă acuma» (p. 18).

Prin studiile lui Ioan Bogdan, opera culturală a cărturarilor români din epoca în care s-a folosit slavona ca limbă universală de cultură este așezată dintr-o dată într-o lumină nouă, subliniindu-se cu exemple concludente rolul ei în istoria culturii răsăritene; este pus în valoare, în condițiile epocii, nivelul general la care se ridicase cultura intelectualului român de atunci. Din simpli copişti, tributari modelelor aduse de aiurea, aceştia deveneau participanți activi la destinele acestei culturi, ei înșiși creatori de opere originale.

Intuițiile sale, care porneau de la un studiu minuțios al textelor, au fost confirmate și sînt mereu confirmate de noi descoperiri. Multe din cele mai vechi și mai bune texte cunoscute din opera marelui cărturar bulgar, patriarhul Eftimie al Tîrnovei, erau cele copiate de celebrul caligraf și miniaturist Gavril Uric de la Neamțu. Ele au fost luate ca text de bază în ediția critică a lui Kalužniacki². Regretatul Ioan Iufu a semnalat texte similare din opera acestui scriitor în sbornice slave păstrate în Biblioteca mînăstirilor Putna și Dragomirna, într-o vastă colecție de scrieri omiletice și hagiografice bizantine și slave, alcătuită, după unele indicii, după prăbușirea Bulgariei. Această colecție de scrieri omiletice și hagiografice nu este cunoscută nici unei istorii literare bulgare, pentru motivul că nu s-a păstrat ca atare în copii sud-slave. Din 10 volume cîte se presupune a fi avut întreaga colecție, 6 au fost găsite de I. Iufu în biblioteca mînăstirii Dragomirna. Toate par a fi copii executate de cărturari români³.

O altă descoperire recentă aparține slavistului Ion Radu Mircea, care a găsit la mînăstirea Sucevița din Moldova de nord *unica redacție mediobulgară cunoscută* a celebrei colecții de biografii sîrbești numită de editorul ei, Daničić, «Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi» (Sbornicul lui Danilo). Datînd din 1567 și fiind copiată de monahul Azarie — probabil una și aceeași persoană cu cronicarul bine cunoscut — această versiune mediobulgară, încă inedită, este totodată și cel mai vechi text păstrat din opera biografilor sîrbi (manuscrisele din Iugoslavia sînt din sec. al XVIII—lea, iar manuscrisul de la Lvov utilizat

¹ Vezi, în această privință, V. Jagić, *Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке* în *Исследования по русскому языку*, t. I., St. Pb., 1885—1895, p. 287—1029, în special p. 575—581.

² Cf. E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 166 și passim.

³ Cf. I. Iufu, *Despre prototipurile slavo-române din sec. XV*, în «Mitropolia Olteniei», nr. 7—8, Craiova, 1963, p. 511—535, și mai ales *Mînăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă, sec. XV—XVIII*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», nr. 32, 1963, p. 428—455. Și articolul *Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul mînăstirii Dragomirna*, de Zlata Iuffu, în vol. de față p. 189—202.

de Daničić, și el de proveniență moldovenească, a dispărut în timpul războiului)¹.

Este lesne de înțeles, pornind de la aceste câteva exemple, că tezaurul de manuscrise slave lăsat de cărturarii noștri depășește interesul cercetătorilor de cultură veche românească; el intră în sfera de interese a slavisticii internaționale și în aceeași măsură a bizantinologiei, care folosește din ce în ce mai sistematic textele versiunilor slave, realizate de pe originale grecești, adesea mai vechi decât cele ce s-au păstrat, spre a restabili și edita critic numeroase opere bizantine. Așa cum arăta și prof. P. P. Panaitescu, confirmând afirmația lui Ioan Bogdan pe baza cunoașterii a 730 de manuscrise slave catalogate de domnia-sa în lucrarea din care numai primul volum a văzut pînă acum lumina tiparului, între manuscrisele slave copiate de români figurează operele cele mai importante ale literaturii bizantine și cele mai multe din cele slave². Ele reprezintă un prețios material de studiu, rămas pînă acum în mare parte neexplorat.

În perspectiva sarcinilor actuale ale slavisticii românești și a posibilităților ei prezente, se conturează tot mai limpede necesitatea de a porni la explorarea sistematică a acestui vast tezaur, explorare menită nu numai să arate nivelul de cultură la care s-a ridicat poporul nostru în trecut, dar și să dea posibilitatea slavisticii și bizantinisticii mondiale să-și facă o idee exactă asupra importanței și folosului studierii acestor opere, copiate de vechii noștri cărturari. O realizare notabilă este fără îndoială întocmirea catalogului celui mai important fond de manuscrise slave de pe teritoriul patriei noastre — cel de la Biblioteca Academiei. La rîndul ei, Asociația Slavistilor din Republica Socialistă România a pornit o vastă acțiune pentru alcătuirea unui catalog general al manuscriselor slave de pe teritoriul României, iar pentru o etapă mai înaintată se proiectează un catalog al manuscriselor de proveniență românească din bibliotecile străine. La aceste lucrări considerăm însă necesar să se adauge în viitor și un *repertoriu analitic complet al operelor și autorilor bizantini și slavi din manuscrisele slavo-române*. —

Principiile după care ar urma să se lucreze acest repertoriu ar fi următoarele:

1. Identificarea fiecărei opere în parte și, în cazul celor traduse, a originalelor, grecești sau latine, cu trimiterea la clasică *Patrologie* a lui Migne, sau la alte ediții de autoritate;

2. Identificarea versiunii slave căreia aparține scrierea respectivă în cazul că aceeași opera s-a tradus de mai multe ori, în etape diferite ale istoriei culturilor slave;

3. Înregistrarea fiecărei scrieri în repertoriu cu indicarea *începutului* și *sfîrșitului*, spre a înlesni cercetătorilor ulteriori identificarea altor copii. Pentru același motiv, *începuturile* și *sfîrșiturile* scrierilor vor trebui să fie așezate și separat, în ordine alfabetică, așa cum a făcut Chrysostomus Baur cu *începuturile scrierilor părinților greci în monumentală lucrare în 2 volume, Initio patrum graecorum*, Roma, 1955.

4. La fiecare operă în parte se vor indica manuscrisele în care se găsește, cu arătarea filelor respective, precum și a versiunii căreia îi aparține.

¹ Mulțumim colegului nostru Ion Radu Mircea pentru bunăvoința de a ne fi pus la dispoziție aceste informații.

² P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, Introducere, p. XII—XVI.

5. Se va indica, în limita posibilităților, existența traducerilor în limba română din sec. XVI—XIX.

O atare lucrare, menită a fi un instrument de studiu și totodată un tablou sinoptic al culturii bizantine și vechi slave în circulația lor pe teritoriul românesc, va confirma strălucit imaginea schițată de Ioan Bogdan acum trei sferturi de veac. Ca să vedem în ce măsură inventarul complet al titlurilor poate măsura intensitatea efortului de traducere și asimilare a culturii bizantine de către slavi, precum și procesul de asimilare a produselor sud-slave de către români, vom menționa că cel mai mare orator bizantin, Ioan Gură de Aur, este reprezentat în manuscrisele descrise în primul volum al catalogului prof. P. P. Panaitescu cu 330 de titluri, toate în manuscrise copiate în Țările Române. Ele aparțin celor mai importante opere ale acestui scriitor. Concluzii similare se impun și pentru ceilalți autori bizantini.

Considerăm deci că, pe drumul deschis de Ioan Bogdan și în spiritul în care a înțeles sarcinile disciplinei științifice denumite « filologie slavo-română », slavisticii românești actuale îi revine ca o sarcină de mare însemnătate alcătuirea *Repertoriului autorilor și scrierilor bizantine și slave din manuscrisele slavo-române*. Asociația Slaviștilor, care a inițiat două mari lucrări, *Catalogul manuscriselor slave de pe teritoriul României* și *Dicționarul slavonei românești*, este fără îndoială indicată să-și asume o asemenea sarcină. Ducerea ei la bun sfârșit ar dota slavistica românească și cea internațională cu o lucrare fără precedent, iar pe cercetătorii vechii culturi românești cu un instrument de lucru indispensabil, capabil să dea o imagine mai bogată despre destinele spirituale ale poporului român în evul mediu și la începutul epocii moderne, imagine pe care întemeietorul slavisticii românești a întrevăzut-o și a anticipat-o, arătând totodată calea de urmat spre a o face vizibilă tuturor¹.

ВИЗАНТИЙСКАЯ И СЛАВЯНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В ДРЕВНЕЙ РУМЫНСКОЙ КУЛЬТУРЕ

(Резюме)

Иоан Богдан, основоположник румынской славистики, наряду с трансильванским филологом Тимотеом Чипариу (1805—1887) и великим литератором и ученым Б. П. Хашдеу (1838—1907), является и начинателем научных изучений древней румынской культуры. Его вклад в дело изучения румынской культуры XIV—XVI вв. был и остается значительным. Его соображения методологического характера, встречаемые в предисловиях к изданиям хроник, а также их конкретный анализ, способствовали дальнейшему исследованию этой эпохи.

Авторы статьи выделяют один из аспектов деятельности Иоана Богдана как исследователя древней румынской культуры: его компетентный анализ славяно-румынских сборников, точная идентификация авторов произведений — византийцев или славян. Являясь прекрасным знатоком греческого и латинского языков, хорошо

¹ Între cercetările pregătitoare din care a ieșit și proiectul expus aici, autorii comunicării de față își permit să citeze următoarele: D. Fecioru, *Bibliografia traducerilor românești din literatura patristică*, vol. I, București, 1937; același, *Manuscrisele de la Neamtu. Traduceri din Sfinții Părinți și din scriitorii bisericești*, în « Studii Teologice », an. IV, 1952, nr. 78, p. 459—487; același, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Patriarhiei române*, în « Studii Teologice », nr. 5—6 din 1959 și în continuare pînă azi. Dan Zamfirescu, *Manuscrise slave cu traduceri din Sf. Simion Noul Teolog*, în « Ortodoxia », an. XI, 1959, p. 535—566. În prezent D. Fecioru a fișat, în vederea repertoriului anunțat, întreg volumul I din catalogul prof. P. P. Panaitescu.

ориентируясь в византиноведении, И. Богдан смог идентифицировать в «славяно-румынских» рукописях (этот термин был создан И. Богданом; им назывались славянские рукописи, написанные или переписанные на территории Румынии) бесценные произведения южнославянских писателей, среди которых находится и уникальная средневековая болгарская хроника, обнаруженная в сборнике, переписанном монахом Исая из монастыря Слатина в Молдове (так называемый «Киевский сборник», названный по месту нахождения в период, когда его обнаружил И. Богдан, и где он хранится и в настоящее время).

Иоан Богдан впервые показал, что румынские книжники играли активную роль в деле развития восточной культуры. Пользуясь книжнославянским языком как единым культурным языком Востока наряду с греческим византийским, эти книжники переписали почти все, что было переведено с греческого или создано древними южнославянскими писателями. В исторических условиях относительной независимости румынских княжеств сохранивших автономию и тем самым обеспечившим дальнейший прогресс культуры, даже в периоды наибольшего экономического и политического давления со стороны суверенной османской империи, румынские книжники сумели написать важнейшую главу в истории культуры на книжнославянском языке. Более двух тысяч славянских рукописей, хранящихся в настоящее время в Румынии к которым следует добавить несколько сот рукописей, хранящихся в различных зарубежных библиотеках, представляют собой бесценные сокровища как для мировой славистики, так и для византиноведения, которое все систематичнее использует славянские версии при определении греческих текстов.

Исходя из вышесказанного, авторы уточняют, что наряду с *Каталогом славянских рукописей* и *Словарем книжнославянского языка румынской редакции*, задуманных Ассоциацией Славистов Социалистической Республики Румынии, следует составить и *Указатель византийских и славянских памятников и авторов, содержащихся в славяно-румынских рукописях*. Этот указатель позволит определить степень интенсивности румынской культуры, облаченной в книжнославянскую форму (почти все памятники на книжнославянском, к которым следует добавить многочисленные названия, переведенные непосредственно с греческого в XVII и XVIII вв., мы встретим на румынском языке в XVI — первой половине XIX веков). Указатель также может дать почти полный перечень славянских переводов и подлинников, которые проникли в южнославянскую культуру. Этот указатель не может быть полным в наши дни, если будет составлен только на материале, хранящемся в соответствующих странах.

Можно ожидать при более внимательном обращении к сокровищнице славяно-румынских рукописей и новых открытий. Например, недавно славист Ион Раду Мирча открыл в Сучевце, на севере Молдовы, уникальную среднеболгарскую версию известную *Жизнеописаний сербских королей и архиепископов* (Даниловский сборник) в копии 1567 года. Это самая древняя версия, сохранившаяся до наших дней, — фундаментальное произведение древней сербской культуры. Рукопись переписана молдавским монахом Азарие, вероятно речь идет об одном и том же лице — известном хронисте Азарие. Ее открытие вновь подтверждает выдвинутую впервые И. Богданом мысль о роли румынских книжников.

LA LITTÉRATURE BYZANTINE ET SLAVE DANS L'ANCIENNE CULTURE ROUMAINE

(Résumé)

A côté du philologue transylvain Timotei Cipariu (1805—1887) et du grand érudit et savant que fut B. P. Hasdeu (1838—1907), Ioan Bogdan, qui est le créateur de la slavistique roumaine, est aussi le fondateur de l'étude scientifique de l'ancienne culture roumaine. Ses contributions à la connaissance de cette dernière aux XIVe, XVe et XVIe siècles ont été et demeurent capitales. Les considérations de méthode parsemées à travers les études introductives de ses précieuses éditions de chroniques, de même que ses analyses concrètes ont orienté les recherches ultérieures sur cette époque.

Les auteurs mettent en relief dans leur communication l'un des aspects de l'activité de Ioan Bogdan en tant que chercheur de l'ancienne culture roumaine: sa haute compétence à analyser les «Sborniks» slavo-roumains, à identifier avec précision les écrits des auteurs auxquels ils appartiennent, fussent-ils byzantins ou slaves. Bon connaisseur du grec et du latin, doué de solides connaissances en matière d'études byzantines, I. Bogdan a pu identifier dans les manuscrits «slavo-roumains» (le terme lui appartient pour définir les manuscrits slaves écrits ou copiés en territoire roumain) de précieux travaux des écrivains sud-slaves, dont l'unique

chronique médiévale bulgare, conservée dans le *Sbornik* copié par le moine Isaia du monastère de Slatina en Moldavie (le « *Sbornik* » dit de Kiev, d'après le nom de la ville où le découvrit I. Bogdan et où il se trouve encore de nos jours).

Ioan Bogdan a mis en lumière pour la première fois le rôle actif joué par les lettrés roumains au sein de la culture orientale. Usant du slavon comme d'une langue universelle de culture pour l'Orient, à côté du grec byzantin, ces lettrés ont copié presque tout ce que les anciens écrivains sud-slaves ont traduit du grec ou ont composé. Dans les conditions historiques de relative indépendance des Pays roumains, qui, réussissant à maintenir leur autonomie, se sont ainsi assurés la continuité de leur développement culturel progressif, même aux moments les plus pénibles de la domination économique et politique de l'Empire ottoman suzerain, les lettrés roumains ont pu inscrire un chapitre remarquable de l'histoire de la culture de langue slavonne. Les près de 2000 manuscrits slaves conservés de nos jours en Roumanie auxquels s'ajoutent quelques centaines appartenant à diverses bibliothèques étrangères, constituent un trésor exceptionnel aussi bien pour la slavistique en général que pour la byzantinologie qui utilise de plus en plus systématiquement les versions slaves pour l'établissement des textes grecs.

C'est précisément pourquoi les auteurs préconisent d'initier, à côté du *Catalogue des manuscrits slaves de Roumanie* et du *Dictionnaire du slavon roumain* mis sur le métier par l'Association des Slavistes de la République Socialiste de Roumanie, un *Répertoire des écrits et des auteurs byzantins et slaves des manuscrits slavo-roumains*. Le dit répertoire permettait de se rendre compte de l'ampleur de l'effort culturel roumain sous l'habit du slavon (presque tous les écrits en cette langue, auxquels s'ajointent maints titres traduits directement du grec aux XVIIe et XVIIIe s., se recontreront en roumain du XVI s. à la première moitié du XIXe siècle). De même le répertoire en question offrirait un inventaire quasi complet des traductions et des œuvres originales slaves qui ont circulé dans les cultures sud-slaves, inventaire que l'on ne peut plus dresser de nos jours dans sa totalité à l'aide des seuls matériaux conservés dans les pays en question.

On peut s'attendre aussi à de nouvelles découvertes à la suite de l'investigation plus attentive du trésor des manuscrits slavo-roumains. C'est ainsi par exemple que, tout récemment, le slaviste Ion Radu Mircea a découvert au monastère de Sucevița (Moldavie septentrionale) l'unique version médio-bulgare connue des *Vies des rois et archevêques serbes* (*Sbornik de Danilo*), dans une copie de 1567. C'est la plus ancienne conservée jusqu'à présent de cette œuvre capitale de la vieille culture serbe. Le manuscrit a été copié par le moine moldave Azarie, probablement le chroniqueur bien connu. Cette découverte constitue une confirmation de plus du rôle exercé par les lettrés roumains, ce qu'avait reconnu Ioan Bogdan pour la première fois.